NEMLINEÁRISAN TORZULT OPTIKAI HANGFELVÉTELEK HELYREÁLLÍTÁSA REGULARIZÁLT INVERZ KARAKTERISZTIKÁKKAL

Ph.D. értekezés tézisei

Bakó Tamás
okleveles villamosmérnök

Témavezető: Dr. Dabóczi Tamás
a műszaki tudomány doktora

BUDAPESTI MŰSZAKI ÉS GAZDASÁGTUDOMÁNYI EGYETEM
MÉRÉSTECHNIKA ÉS INFORMÁCIÓS RENDSZEREK TANSZÉK

Budapest
2004.

1. Bevezetés

A professzionális hangosfilmeknél a hangot általában optikai úton rögzítik a filmszalagra. Az optikai hangrögzítés előnye, hogy a hangot a rögzített képpel együtt lehet kezelni, ugyanazokkal a technikákkal, amelyek a kép rögzítésére, másolására és vágására vonatkoznak. Éppen ezért a hangosfilm kezelése a hangrögzítés után nem igényel semmilyen további különleges eszközt a némafilmhez képest. A másik előny, hogy a hang lejátszásakor a lejátszóeszköznek nem kell hozzáérnie a filmszalaghoz és a filmszalag nem fog kopni, élettartama emiatt nem fog csökkenni. Ezen tulajdonságok miatt terjedt el az optikai hangrögzítés a hangosfilmeknél az 1920-as 30-as években és használják még napjainkban is.

Az optikai hangrögzítésnek azonban akad egy gyenge pontja is: a hang nemlineáris torzulása, ami abból fakad, hogy a rögzítéshez használt fényérzékeny anyagok ún. feketedési karakterisztikája – az adott fény expozíció hatására az előhívás után a filmen létrejövő feketedés nagysága – erőteljesen nemlineáris tulajdonságú és ez a nemlineáris tulajdonság megjelenik a lejátszott hangban is.

Az optikai hangrögzítésnek két alap módszere létezik: a változó intenzitás alapú és a változó terület alapú módszer. A hangosfilmek kezdeti időszakában főleg az intenzitás alapú hangrögzítést használták. Az intenzitás alapú hangrögzítés során a filmen a hangjel pillanatnyi értékét a filmszalag adott pontja feketedésének a mértéke határozza meg. Éppen ezért ennél a formánál a nemlineáris torzulás közvetlenül, mint a feketedési karakterisztika nemlinearitási hibája jelenik meg. Mivel a feketedés mértéke egy adott hangmintánál gyakorlatilag nem függ a korábbi illetve későbbi hangmintáktól, ezért ezt a fajta torzítást memóriamentes torzításnak tekinthetjük.

A változó terület alapú módszer kicsit később terjedt el. Ennél a módszernél a film hangsávjában ideális esetben csak teljesen fehér illetve teljesen fekete részletek vannak és a fekete és fehér részek aránya határozza meg a pillanatnyi hangértéket. A nemlinearitás ebben az esetben azért jelenik meg, mert a gyakorlatban a fekete és fehér részek közötti átmenet nem ugrásszerű

és az egyenletes átmenet a film nemlineáris feketedési karakterisztikája miatt jelentősen torzul. Ebben az esetben a torzulást jelentősen befolyásolják a korábbi, illetve későbbi hangminták, ezért a torzulás csak mint memóriával rendelkező torzulás írható le.

Lejátszás során a hang nemlineáris torzulása zavaró hatású: a torzult hang fárasztja a közönséget, akik kevésbé tudnak koncentrálni magára a filmre, ezáltal a film élvezhetősége csökken. A nemlineáris torzulás mértéke néhány esetben olyan nagy lehet, hogy a filmben elhangzó beszéd érthetősége is lecsökken. A nemlineáris torzulást azonban kompenzálni lehet.

Régebben a kompenzálás egyetlen lehetősége a filmszalag átmásolása volt, amikoris a másoláshoz használt filmanyag feketedési karakterisztikáján egy olyan munkapontot választottak ki, amelynél átmásolás után az újabb nemlineáris torzulás részben kompenzálta az eredetit. Ez a megoldás azonban rengeteg kísérletezést igényel, mivel a hang pontos torzulása nem ismert. A nemlinearitás továbbá csak részben kompenzálható, mivel a feketedési karakterisztika egyetlen részlete sem pontos inverze a karakterika más részletének. A másolás során ezenkívül a hangfelvételhez zaj adódik hozzá, ami a fényérzékeny anyag szemcsésségéből, az ebből fakadó apró fényingadozásokból és ennek a hangban való megjelenéséből adódik.

Mindezek a problémák elkerülhetők, ha a hangot digitális jelfeldolgozás segítségével állítjuk helyre. Ma már rengeteg hangrestauráló eljárás létezik, amelyek segítségével kattogásokat, sercegéseket, szélessávú zajt lehet a felvételekből eltávolítani vagy éppen a hangmagasság-ingadozást lehet lecsökkenteni, azonban viszonylag kevesen foglalkoztak a nemlineáris torzulások csökkentésével. Éppen ezért kutatásom során a régi filmek optikai úton rögzített hangjának feljavítását tűztem ki célul.

2. Vizsgálati módszerek

A régi filmek állapota az idő haladtával egyre jobban romlik, aminek oka a film hordozóanyagának öregedése. Rengeteg régi film vár felújításra, ami miatt csak kevés idő juthat az egyes filmekre. Ezért esett a választásom az intenzitás alapú hangfelvételek hangjának helyreállítására, mivel ezek a filmek készültek régebben és ezek szorulnak elsősorban megmentésre.

Az intenzitás alapú optikai hangfelvételek nemlineáris torzulása jól leírható memóriamentes nemlineáris torzulással:

$$y(t) = N(x(t)), \tag{1}$$

ahol $x(t)$ a megfigyelt jel a t időpontban, $N()$ a rendszer nemlinearitása, $y(t)$ pedig a nemlineárisan torzult jel a t időpontban.

A nemlineáris torzulások kompenzálását három csoportra oszthatjuk:

- Amennyiben van rá lehetőségünk, átépíthetjük a nemlineáris rendszer struktúráját, amivel magát a nemlinearitást lehet megszüntetni vagy lecsökkenteni.

- Amennyiben a rendszer struktúráján nem tudunk változtatni, de hozzáférésünk van az x bemenő jelhez, akkor a bemenő jel előtorzításával kompenzálhatjuk a nemlinearitást:

  $$\hat{x} = N\left(P\left(x\right)\right), \tag{2}$$

  ahol $P()$ az előtorzító nemlineáris karakterisztika és $\hat{x}$ az így előállított becslő a bemenő jelről.

- Amennyiben sem a rendszer struktúrájához, sem pedig a bemenő jelhez nem tudunk hozzáférni, akkor a kimenő jelet utólagosan is kompenzálhatjuk:

  $$\hat{x} = K(y) = K(N(x)), \tag{3}$$

  ahol $K()$ a kompenzáló karakterisztika.

Mivel a régi filmek esetén semmi más nem áll a rendelkezésünkre, csak a már torzult hangot tartalmazó film, emiatt az első két lehetőség nem jöhet szóba. A megoldás csak egyfajta utólagos kompenzáció lehet.

Amennyiben a nemlineáris torzulás invertálható, az utólagos kompenzálás elvileg tökéletesen megvalósítható. Azonban a gyakorlatban a jel nem állítható tökéletesen vissza, mert a felvétel és a lejátszás során megjelenő zajok, bizonytalanságok ennek határt szabnak. Ha a torzulás után a kimeneten megjelenő jelhez hozzáadódó zajt is figyelembe vesszük, akkor a (3) képlet a következőképpen módosul:

$$\hat{x} = K(y + n) = K(N(x) + n), \tag{4}$$

ahol n a kimeneti jelhez hozzáadódott, attól függetlennek tekintett nulla középértékű szélessávú zaj.

Az egyik probléma, hogy a helyreállítás erőteljes nemlineáris torzulások esetén rosszul kondícionált lehet, ami azt jelenti, hogy kis változások a kompenzálandó jelben jelentős eltéréseket okoznak a kompenzált jelben.

A probléma rosszul kondícionáltsága jól megmutatható, ha felírjuk a kompenzálás képletét n kis változásaira:

$$\hat{x}\big|_{x=x_0} = K(N(x_0) + n) \approx K(N(x_0)) + \left.\frac{\mathrm{d}K(x)}{\mathrm{d}x}\right|_{x=x_0} \cdot n. \tag{5}$$

Jól látható, hogy amennyiben az adott x_0 mnkapontban az inverz nemlineáris karakterisztika deriváltja nagy, akkor a zaj rendkívül felerősödik, ami használhatatlanná teheti az eredményt. A megoldást egy olyan kompenzáló karakterisztika jelentené, ami pontos eredményt szolgáltat akkor, ha a derivált értéke kicsi, és csillapítaná a zajt akkor, ha az eredeti, egzakt inverz deriváltja az adott pontban túlzottan felerősítené a zajt.

Egy másik, az előzőtől különböző probléma, hogy a helyreállítás során a kimenethez hozzáadódott zaj is nemlineárisan torzul, ami pontatlanná teheti a megfigyelt jel bizonyos paramétereinek vizsgálatát (például a helyreállított jel amplitúdója, várható értéke eltérhet a valóditól). A kompenzált jel vár-

ható értékére felírhatjuk:

$$E\{\hat{x}\} = \int_{-\infty}^{\infty} f_{\hat{x}}(\hat{x})\hat{x}\,\mathrm{d}\hat{x} = \int_{-\infty}^{\infty} f_n(n) \cdot K(N(x) + n)\,\mathrm{d}n, \tag{6}$$

ahol $E\{a\}$ az a valószínűségi változó várható értékét jelenti, $f_a(a)$ pedig az a valószínűségi változó valószínűségsűrűségfüggvénye. A zaj hatása a becsült jel várható értékére úgy írható, mintha a kompenzálást a zajmentes torzult jelen nem az egzakt inverzzel, hanem egy olyan függvénnyel hajtottuk volna végre, ami a kompenzáló karakterisztika és a zaj valószínűségsűrűségfüggvényének korrelációjával írható le:

$$\mathrm{R}_{f_n(n),K(n)}(z) = \int_{-\infty}^{\infty} f_n(n) \cdot K(z + n)\,\mathrm{d}n. \tag{7}$$

Ebben az esetben hogy a várható érték torzítatlansága érdekében egy olyan kompenzáló karakterisztikára van szükség, amely korrelálva a zaj valószínűségsűrűségfüggvényével, az egzakt inverzet adja vissza.

A különböző területeken eddig megvalósított és használt nemlineáris kompenzálási módszerek iteratív eljárásokon alapulnak. Ennek hátránya az általában nagy számításigény, valamint, hogy sok esetben nem lehet előre megállapítani az algoritmus konvergenciasebességét, emiatt valósidejű alkalmazásokban nehezen lehet őket használni. Célom olyan módszer kifejlesztése volt, ami gyors és lehetőleg nem igényel iterációt, valamint minél kevesebb emberi beavatkozást igényel.

3. Új tudományos eredmények

Két új módszert adtam memóriamentes torzulások zajos környezetben való kompenzálására. Az első módszer célja, hogy a jelet úgy állítsa helyre, hogy az négyzetes értelemben minél kevésbé térjen el az eredeti jeltől. A második módszer célja, hogy a jel várható értéke torzításmentes legyen. Megvizsgáltam a módszerek konvergenciáját és javaslatokat adtam a módszerek paramétereinek optimális beállításához.

1. Memóriamentes nemlineáris torzulások utólagos kompenzálására Tyihonov-regularizáción alapuló, nem iteratív eljárást dolgoztam ki.

   (a) megmutattam, hogy a kompenzáló karakterisztika deriváltját a következő módon lehet kiszámolni:

   $$\left.\frac{\mathrm{d}K(y)}{\mathrm{d}y}\right|_{y=N(x_0)} = \left.\frac{\frac{\mathrm{d}N(x)}{\mathrm{d}x}}{\left(\frac{\mathrm{d}N(x)}{\mathrm{d}x}\right)^2 + \lambda}\right|_{x=x_0}, \tag{8}$$

   ahol $K(y)$ a kompenzáló karakterisztika, $N(x)$ az eredeti nemlinearitás függvény, λ pedig az ún. Tyihonov-féle regularizációs operátor, amely segítségével kompromisszum található a túlságosan felerősödött zaj és a nagy torzítás között.

   A derivált alapján $K(y)$ numerikus integrálással számítható. Az integrálási állandóra becslő adható a következő egyenlet megoldásával:

   $$E\{N(F(y) + C)\} = E\{y\}, \tag{9}$$

   ahol $F(y)$ a derivált egy előre megválasztott fix integrálási állandó mellett kiintegrált formája, C pedig az integrálási állandó módosított értéke.

   (b) Megmutattam, hogy a Tyihonov-regularizáción alapuló eljárás $\lambda = \frac{\mathrm{E}\{n^2\}}{\mathrm{E}\{x^2\}}$ esetén a négyzetes értelemben optimális megoldáshoz közeli megoldást ad vissza. Ha a regularizációs paramétert más úton nem tudjuk optimalizálni, ez a becslő jó eredményt szolgáltat, továbbá könnyen számítható.

(c) A gyakorlatban sok esetben nem ismerjük a torzítást okozó nemlinearitás függvényt. Optikai hangfelvételek helyreállítása esetén szintén felmerül ez a probléma. Ebben az esetben, a bemenő jel és a torzító rendszer bizonyos tulajdonságainak a kihasználásával vak identifikációs (blind identification) módszer dolgozható ki. A bemenő jel vizsgált részletét periodikusnak feltételezve, valamint a fényérzékeny anyag feketedési göbéje általános képletének az ismeretében kidolgoztam egy módszert, ami jó becslést ad a feketedési görbe konkrét paramétereire.

A módszer során a bemenő jelet véges számú szinuszjellel modellezzük: egy alap szinuszjellel és annak felharmonikusaival. Hangosfilmek esetén 8 szinuszjel elegendőnek bizonyult. A nemlinearitás modelljében a film feketedési karakterisztikáját általánosan leíró γ függvényt alkalmazzuk:

$$y = x^{\gamma}. \tag{10}$$

Külön paraméterként kezeljük a bemeneti egyenáramú komponenst (O_1), a kimeneti egyenáramú komponenst (O_2) és a kimeneti erősítést (G):

$$y = G \cdot (x + O_1)^{\gamma} + O_2. \tag{11}$$

A szinuszjelek fázisát, amplitúdóját, valamint a nemlinearitás modelljének paramétereit Monte-Carlo módszer segítségével úgy optimalizáljuk, hogy a modell által alkotott kimenő jel négyzetes értelemben minél kevésbé különbözzön az eredeti zajos és torz jelrészlettől. A minimális eltérésnél kapott O_1, O_2 és G paraméterekkel alkotott nemlineáris függvény jó becslője az eredeti nemlinearitásnak.

2. Az előző tézispontban leírt kompenzálási móddal, adott értékű regularizációs operátor mellett a hiba energiájának várható értéke a következő

módon számítható:

$$E\{(x-\hat{x}(\lambda))^2\} = \int_{-\infty}^{\infty} p_x(\chi)\cdot \int_{-\infty}^{\infty} p_n(\nu)\cdot(K(N(\chi)+\nu,\lambda)-\chi)^2 \mathrm{d}\nu \mathrm{d}\chi, \quad (12)$$

ahol $p_x(x)$ a bemenő jel, x, valószínűség-sűrűségfüggénye.

A regularizációs operátor értékének pontos kiszámítása a (12) egyenlet λ szerinti minimalizálásával lehetséges. Azonban a bemenő jel valószínűségsűrűségfüggénye nem ismert, ezért az egyenlet nem oldható meg.

(a) Kidolgoztam egy iteratív algoritmust, amellyel a regularizációs operátor optimális értékére jó becslő adható x és $p_x(x)$ ismerete nélkül:

i. $p_x(x)_0 = p_y(y)$,

ii. λ kiszámítása a (12) egyenlet λ szerinti minimalizálásával.

iii. $K(y,\lambda)$, $\hat{x}$ kiszámítása, majd ez utóbbi alapján $p_{\hat{x}}(\hat{x})_i$ kiszámítása.

iv. $p_x(x)_i = p_{\hat{x}}(\hat{x})_i$

v. Ha az iterációk száma $\geq N$ vagy az eltérés csökkenése $\leq \varepsilon$, akkor kilépés, egyébként vissza a második lépésre.

(b) Heurisztikus magyarázatot adtam arra, hogy a módszer konvergens telítődéses jellegű karakterisztikák esetén.

3. Megmutattam, hogy zajos, nemlineárisan torzult jel esetén – a zaj valószínűségsűrűségfüggvénye és a nemlineáris torzulás karakterisztikája ismeretében – konstruálható egy olyan kompenzáló függvény, ami úgy állítja helyre a jelet, hogy a jel várható értéke torzításmentes legyen.

(a) Megmutattam, hogy végtelen számú ilyen karakterisztika létezik, de ezen karakterisztikák legtöbbje a gyakorlatban alkalmatlan, mert oszcillációkat tartalmaz.

(b) Megadtam egy olyan iteratív algoritmust, amelyik képes oszcillációmentes megoldást találni:

$$\begin{aligned} K_0(y) &= N^{-1}(y), \\ K_i(y) &= K_{i-1}(y) + \alpha \cdot (N^{-1}(y) - K_{i-1}(y) * f_n(y)), \end{aligned} \quad (13)$$

ahol $*$ korrelációt jelent, $K_i()$ a kompenzáló karakterisztikára adott i. iteráció, N^{-1} az egzakt inverz nemlinearitás függvény, $f_n(y)$ a zaj valószínűségsűrűségfüggvénye, α pedig az iteráció sebességét és a konvergenciát befolyásoló paraméter.

(c) Bebizonyítottam, hogy az algorimus megfelelő paraméterbeállítással konvergens és a paraméter megfelelő értéke csak a zaj valószínűségsűrűségfüggvénye jellegén múlik. A konvergencia feltétele:

$$\alpha \leq \frac{1}{\max(|\mathrm{F}_n(f)|)}, \quad (14)$$

ahol $\mathrm{F}_n(f)$ az f_n zaj valószínűségsűrűségfüggvény Fourier-transzformáltja.

4. A gyakorlati alkalmazás lehetőségei

Az optikai úton, intenzitás módszerrel rögzített filmhang rendkívül érzékeny a felvételi és előhívási körülményekre. Rossz körülmények esetén a hang erőteljesen eltorzulhat. Ez a felvételi mód jól modellezhető egy memóriamentes torzítással rendelkező, zajos jelfeldolgozó egység modelljével.

A torz filmhang jelenleg alkalmazott egyetlen helyreállítási módja a film hangsávjának átmásolása különböző megvilágítási és előhívási paraméterekkel. Megfelelő paraméterek esetén a film feketedési karakterisztkájának olyan részére kerül a hang, amelyik kismértékben ellensúlyozni tudja az eredeti torzítást. Ezzel a módszerrel azonban nem hozható létre az optimális kompenzálás, továbbá a megfelelő paraméterek megtalálása csak „kézi" módon: emberi beavatkozással, hosszú ideig tartó próbálgatással lehetséges.

Szimulációk segítségével megmutattam, hogy az első tézispontban leírt nem iteratív kompenzálási mód segítségével zajos, torz hangjelek hatékonyan és jó minőséggel helyreállíthatóak. A Magyar Nemzeti Filmarchívumtól kapott filmfelvétel részletek segítségével megmutattam, hogy a módszer a gyakorlatban is jól alkalmazható.

Az algoritmust egy hangrestaurálással foglalkozó cég szoftveréhez implementáltam. Az algoritmus tesztelése jelenleg is folyik.

5. Az értekezés témakörében készült tudományos közlemények

Külföldön megjelent idegen nyelvű folyóiratcikk

1. Dabóczi T. and T. B. Bakó, "Inverse Filtering of Optical Images", IEEE Trans. on Instrumentation and Measurement, Vol. 50, No. 4, pp. 991-994, 2001. *lektorált, referált*

2. Tamás B. Bakó and Tamás Dabóczi, "Reconstruction of Nonlinearly Distorted Signals With Regularized Inverse Characteristics", IEEE Trans. on Instrumentation and Measurement, Vol. 51, No. 5, pp. 1019-1022, 2002. *lektorált, referált*

Nemzetközi konferencia-kiadványban megjelent idegen nyelvű előadás

1. Tamás B. Bakó, Tamás Dabóczi, "Restoration of Nonlinearly Distorted Signals with Regularized Inverse Characteristics", IMTC 2001, Budapest, Hungary, May 21-23, 2001, Proceedings of the IEEE Instrumentation and Measurement Technology Conference, No. 01CH37188, 2001, pp. 1565-1570. *referált*

2. Tamás B. Bakó, Balázs Bank, Tamás Dabóczi, "Restoration of Nonlinearly Distorted Audio with the Application to Old Motion Pictures", AES 20th International Conference on Archiving, Restoration and New Methods of Recording, Budapest, Hungary, Oct 5-7, 2001, No. 88-650002, pp. 191-198. *referált*

3. Tamás B. Bakó, Tamás Dabóczi, "Unbiased Reconstruction of Nonlinearly Distorted Signals", IMTC 2002, Anchorage, USA, May 21-23, 2002. Proceedings of the IEEE Instrumentation and Measurement Technology Conference, No. 00CH37276, 2002 pp. 1099-1102. *referált*

4. Tamás B. Bakó, Tamás Dabóczi and B. A. Bell, "Automatic Compensation of Nonlinear Distortions", IMTC 2002, Anchorage, USA, May 21-23, 2002. Proceedings of the IEEE Instrumentation and Measurement Technology Conference, No. 00CH37276, 2002 pp. 1321-1325. *referált*

Magyar konferencia-kiadványban megjelent előadás

1. Tamás B. Bakó, "Deconvolution of two-dimensional signals", Proceedings of the 7th Mini-Symposium, Budapest, Jan 27-28, 2000, pp. 30-31.

2. Bakó Tamás, "Hangfelvételek digitális restaurálása", TV 2000, 9. Televízió és Hangtechnikai Konferencia és Kiállítás, Budapest, 2000. május 23-25, 131-140.

3. Bakó Tamás, "Inverz szűrés és alkalmazásai", Pro Scientia Aranyérmesek V. Tudományos Konferenciája, Sopron, 2000. november 5-7., 129-133.

4. Tamás B. Bakó, "Restoration of nonlinearly distorted signals", Proceedings of the 8th Mini-Symposium, Budapest, Jan 31 - Febr 1, 2001, pp. 30-31.

5. Tamás B. Bakó, "Automatic compensation of nonlinear distortions", Proceedings of the 9th Mini-Symposium, Budapest, Febr 4-5, 2002, pp. 30-31.

6. Bakó Tamás, "Filmhang restaurálás: a nemlineáris kompenzálás egy gyakorlati alkalmazása", Pro Scientia Aranyérmesek VI. Tudományos Konferenciája, Miskolc, 2003. november 28-30., (előadás vázlatok 11-12. oldal).

Elektronikus publikáció

1. Bakó Tamás (BME), "Régi mozifilmek digitális hangfelújításának technikái", Nemzetközi Filmfelújítási Szeminárium, Budapest, 2001. márc. 10-15. http://www.filmintezet.hu/magyar/filmint/filmspir/27/bako.htm Kereshető: Google, filmspirál 27, filmek hangjának digitális felújítása

- Az összes publikációk száma: 13
- Az összes lektorált publikációk száma: 2
- Az összes referált publikációk száma: 6
- Az összes ismert hivatkozások száma (beleértve az önhivatkozásokat is): 4
- Az összes ismert idegen hivatkozások száma: 0
- A Science Citation Index szerinti összes hivatkozások száma (beleértve az önhivatkozásokat is): 0
- A Science Citation Index szerinti hivatkozások között az idegen hivatkozások száma: 0